

Энцыклапедыя сялянскага жыцця: шматзначны змест «Новай зямлі» ў інтэрпрэтацыі Івана Навуменкі

Паміж назвай «Энцыклапедыя сялянскага жыцця» і высновай пра «шматзначны змест “Новай зямлі”» змяшчаецца некалькі дзясяткаў старонак аналізу паэмы, праведзенага беларускім пісьменнікам і вучоным І. Я. Навуменкам. Навуковая традыцыя выкарыстання гэтай метафары-азначэння апіраецца на тлумачэнне паняцця «энцыклапедыя». Задача гэтага падраздзела працы заключаецца ў тым, каб выявіць і пацвердзіць грунтоўнасць даследавання зместу паэмы Я. Коласа Іванам Навуменкам як «энцыклапедыі сялянскага жыцця». Вырашэнне гэтай задачы дазволіць акрэсліць актуальныя шляхі і напрамкі вывучэння беларускай класічнай спадчыны з пазіцыі яе актуальных запатрабаванняў.

Вызначым некалькі ўзроўняў аналізу «Энцыклапедыі сялянскага жыцця» – асобнага раздзела працы І. Навуменкі «Якуб Колас: Нарыс жыцця і творчасці» [4], адрасаванай беларускім школьнікам. Першы ўзровень вылучаны ў адпаведнасці з прынцыпам энцыклапедызму (універсальнасць, галічовасць, рэгіянальнасць зместу паэмы, яе мастацкага свету), другі ўзровень сфарміраваны асноўнымі параметрамі мастацкага свету паэта, трэці – спецыфікай інтэрпрэтацыі: Я. Коласам – сялянскага жыцця, І. Навуменкам – паэмы Я. Коласа.

Універсальнасць зместу звязана найперш з літаратурнай традыцыяй выкарыстання метафары. Так, энцыклапедыямі былі названы ў свой час «Боская камедыя» Дантэ, «Фаўст» Гётэ, «Ган Тадэвуш» А. Міцкевіча, «Вайна і мір» Л. Талстога і інш. «Энцыклапедыя сялянскага жыцця» – вызначэнне, якое было выкарыстана І. Навуменкам: «“Новую зямлю” справядліва называюць энцыклапедыяй жыцця беларускага селяніна канца XIX – пачатку XX стагоддзя. Тут сапраўды сказана ўсё пра селяніна. Перад намі свет сялянскага жыцця з яго побытам, працай, духавымі і матэрыяльнымі інтарэсамі» [4, с. 99]. Сутнасць метафары падказвае асноўны кірунак успрымання і разумення твора.

Даследчык выказаў надзвычай слушную думку, якая падагульняе аповед пра перадгісторыю напісання паэмы, пра біяграфічныя звесткі: «Пісьменнік браў жыццёвы матэрыял, які... адстаяўся ў яго святломасці дзякуючы дыстанцыі ў часе (падзеі, апісаныя ў пачатковых раздзелах, адносяцца да 90-х гадоў мінулага стагоддзя), з уражаннем мастака адсялася ўсё другараднае, неістотнае...» [4, с. 67]. Так, матэрыялам энцыклапедыі з’яўляецца крышталізаваная навуковая думка, апрацаваныя многімі пакаленнямі звесткі з той ці іншай галіны ведаў. «Хай лепш гадамі думка выпявае – / На ўсё павінна быць свая пара...», – гэта формула мастацкай творчасці была выказана Паэтам – адным з герояў трагедыі Гётэ «Фаўст» [2, с. 153].

У даследаванні І. Навуменкі раскрываецца яшчэ адна адметнасць паэмы Я. Коласа, – апафеоз працавітасці, таленавітасці селяніна, узвышэнне штодзённай

сялянскай працы. Можна з поўным перакананнем сцвярджаць, што даследчыкам ўсебакова і грунтоўна выяўлены **галіновы характар энцыклапедычных звестак**, пададзеных Я. Коласам у паэме. Найперш – гэта энцыклапедыя *сялянскага* жыцця і працы, у якой разгорнуты самыя розныя яе аспекты. Па-другое, акрэслены розныя галіны *матэрыяльнага і духоўнага жыцця* сялян. Трэцяе – пададзены звесткі пра старажытныя (бортніцтва, паляванне) *промыслы і рамёствы*.

Рэгіянальнасць зместу «энцыклапедыі» Я. Коласа прадвызначаецца тым, што герой яго паэмы – беларус: «Пісьменнік паказаў у “Новай зямлі” беларускага селяніна ў поўны рост, намаляваў яго жыццё з буднямі і святамі, радасцямі і нягодамі, паказаў сілу і слабасць свайго героя» [4, с. 67]. Ключавое вызначэнне твора як «энцыклапедыі сялянскага жыцця» спраўджваецца праз бінарную апазіцыю праблем і вобразаў, якая з’яўляецца асновай структурнай арганізацыі паэмы.

Другі ўзровень навуковай працы І. Навуменкі вызначаецца **асноўнымі параметрамі сістэматызацыі даследаванага мастацкага свету паэмы**. Сярод іх акрэслім наступныя: 1) сялянскае жыццё і яго абставіны (што вызначае ідэяна-тэматычную, жанрава-стылявую спецыфіку паэмы Я. Коласа), 2) вобразы сялян, 3) навакольны свет, прырода.

Так, мастацкі аповед пра Міхала І. Навуменка выводзіць на ўзровень навуковага тлумачэння: што, чаму, як? Беларускі навуковец глядзіць далёка, улічваючы вопыт і Я. Коласа, і іншых пісьменнікаў-рэалістаў, якія вывучалі жыццё чалавека ў бязлітасных умовах. Хемінгуэй у сваім рамане «Бывай, зброя» не пакінуў у жывых Кэтрын Барклі: пісьменнік рэаліст ідзе ўслед за праўдай жыцця, а не стварае сваю праўду згодна з улеснымі пажаданнямі і выдумкай. І. Навуменка бачыць далёка як пісьменнік і як навуковец: «Колас паэтызуе “дабрачыннасці” простага чалавека, пастаўленага ў неспрыяльныя жыццёвыя абставіны. У хісткім, супярэчлівым, сацыяльна дэз’інтэграцыйным свеце, нібы хоча сказаць паэт, ёсць свая гармонія, сталыя этычныя, эстэтычныя, духоўныя каштоўнасці, якія трэба шанаваць» [4, с. 79]. Гэта думка, выказаная даследчыкам, з’яўляецца скразной у сусветнай літаратуры і мастацтве. Так, у паэзіі Трыццацігадовай вайны ў Германіі прагучаў такі ж самы голас: «...И до чего ж охота / Среди брэнности найти незыблемое что-то, / Что не могло б уйти, рассыпаться, утечь, / Чего вовек нельзя ни утопить, ни сжечь» [3, с. 195]. І Я. Колас, і І. Навуменка ведаюць, шукаюць і знаходзяць тыя «вечныя» каштоўнасці, маральны імператыў, непахіснае ў чалавеку, што агучваецца імі сродкамі беларускага паэтычнага (і навуковага) слова.

І. Навуменка акцэнтуюе ўвагу на адным з «вечных» пытанняў – на пытанні аб сэнсе жыцця, аб мэце жыццёвых пошукаў, намаганняў чалавека. У Коласа пра гэта сказана недвухсэнсоўна. Прыводзіць да гэтай думкі, бачачы яе ў залежнасці ад сацыяльных акалічнасцей, і знаны даследчык. І. Навуменка разглядае паслядоўнасць і шматузроўненасць развіцця гэтай думкі ў творы, а таксама ў кантэксте мастацкай спадчыны Якуба Коласа. Ён тлумачыць сэнс назвы паэмы: «Ёсць новая зямля, ёсць сапраўднае шчасце для працоўнага чалавека. У чым гэта

шчасце? Пісьменнік дасць адказ на гэта ў сваіх пазнейшых творах: аповесцях “На прасторах жыцця”, “Адшчапенец”, “Дрыгва” і інш.» [4, с. 82–83]. Разам з тым відавочна, што думка пра сэнс чалавечага жыцця прыпадабняе творы Я. Коласа і найвялікшыя помнікі чалавечага духу: «Фаўста» Гётэ, «Боскую камедыю» Дантэ, «Дон Кіхот» Сервантэса. І ў гэтым сэнсе «Новая зямля» – таксама энцыклапедыя. Блізкімі з’яўляюцца творы іншых замежных аўтараў, дзе думка пра новую зямлю агучваецца, можна сказаць, сінанімічнымі назвамі і метафарами: «Світанак» («Зоры» Э. Верхарна), апошняя глава («Заря») у рамане А. Барбюса «Агонь» і інш.

Яшчэ на адзін аспект аналізу дапамагае выявіць паўтаральнасць, цыклічнасць асноўных тыпаў–парадыгм мастацкага мыслення. Менавіта літаратура Адраджэння адкрыла прыгажосць навакольнага свету. Бо да гэтага (у антычным свеце) чалавек не заўважаў гэтай прыгажосці. Так, М. Багдановіч пісаў: «Прыглядзіцеся, напрыклад, да паэзіі, і вы пераканаецеся, што народы некультурныя, і нават напёкультурныя не бачылі ў прыродзе ніякай красы. Перагарніце хаця б велізарнейшую Іліяду або Адысею; там вы знойдзеце шмат вершаў аб красе розных людзей, учынкаў, рэчаў, – а аб красе зямлі бадай што ні слова ...» [1, II, с. 69]). Менавіта ў лірыцы Петраркі стала бачнай і зразумелай гэта прыгажосць. Дзякуючы каханню, лірычны герой санетаў Петраркі адкрыў прыгажосць свету навокал і ўхваліў яе: «Дабраслаўляю дзень той, месяц, год, / Часіну і дзівоснае імгненне, / Ды край, дзе бачыў вочы, нібы ў сненні, – / І, паламёны, шмат спазнаў турбот...» [5, с. 9].

Для Адраджэння характэрны не толькі матыў дабраславення, захаплення прыгажосцю навакольнага свету. Адраджэнне адкрывае шматлікасць, шматфарбнасць рэчыўнага свету: гармонія матэрыяльнага і духоўнага, змнога і нябеснага спалучылася ў светаўжалеўні мастакоў Адраджэння. Відавочна, што Я. Колас ідзе гэтакім жа шляхам. І яшчэ адно пацвярджэнне думкі пра адраджэнскі гуманізм беларускага класіка можна прывесці ў дадзеным выпадку, працягваючы даследаваць навуковую спадчыну І. Навуменкі: гуманіст выступае, па вобразнаму вызначэнню Ф. Энгельса «тытанам... па сіле духу, страсці і характару, па шматбаковасці і вучонасці». «Вучонасць» Я. Коласа – у навучанні, у веданні і паэтызацыі ўсіх гэтых вясковых дэталей, спраў, рэчаў (што з’яўлялася ў свае часы адзнакай рэнесанснага рэалізму). Не выводзячы гэту паэтызацыю на ўзровень адраджэнскіх ідэалаў, І. Навуменка тым не менш заўважае гэту асаблівасць і пералічвае дэталі «энцыклапедыі сялянскага жыцця»: «“Расла тут грушка з тонкім станам”, “Салома кудламі вісела”, <...> “А кругаверхія асіны разносяць нейкія навіны”» [4, с. 95].

Высновы І. Навуменкі адносна коласаўскага героя сугучныя вядомым адраджэнскім формулам. Чытаем у беларускага даследчыка: «Коласаўскі герой, які жыве пад вечным небам, калі не ў думках, то пачуццём часта звяртаецца да гэтай глыбокай, бязмежнай высі. Свет паўстае перад ім поўны загадкавасці, таямнічасці» [4, с. 95]. Поўны загадкавасці, таямнічасці свет разгортваецца на карцінах Мікеланджэла, Леанарда, Рафаэля... «І не толькі жывым здзіўляецца, захапляецца паэт, а і нежывым... Над зямлёй грымяць навальніцы, шумяць вятры...», – піша І.

Навуменка [4, с. 98]. У біблейскай «Кнізе Іова» апавядаецца пра чалавека, які перацярпеў шматлікія выпрабаванні, але не стаў ганьбіць Бога. І калі нічога ў яго ўжо не засталася, ён пачынае здзіўляцца... прыгажосці навакольнага свету, навальніцы, буры... На ўзровень вышэйшых біблейскіх герояў узыходзяць героі Коласа, прыпадабняюцца ім, што, на нашу думку, таксама нагадвае пра «вертыкаль» паміж чалавекам і Богам, адроджаную, адноўленую наноў у часы Рэнесансу.

Падагульняючы, даследчык бачыць «сентыментальную» стылістыку твора ў «частым ужыванні назоўнікаў і прыметнікаў з памяншальна-ласкавымі суфіксамі» [4, с. 98]. Да падкрэсленага беларускім навукоўцам варта дадаць: яна крыецца і ў паэтызацыі патрыярхальнага сялянскага ладу, і ў непрыманні цывілізацыі (правобразам якой стала Вільня) з яе разбуральнымі парадкамі, і ў замілаваных адносінах да прыроды, і ў чулівасці, адкрытасці душы герояў паэмы да свету, да жывога і нежывога ў ім.

Трэці ўзровень вывучэння даследчыкам паэмы як «энцыклапедыі сялянскага жыцця» – **спецыфіка інтэрпрэтацыі Я. Коласам сялянскага жыцця, І. Навуменкам – працы Я. Коласа.**

Колас стварыў энцыклапедыю. Навуменка, выявіўшы энцыклапедычны змест паэмы, адзначае ў ёй рысы сямейна-бытавога рамана, характарызуе асаблівасці індывідуальнага стылю пісьменніка. Малюнак «лесніковай пасады», занатаваны І. Навуменкам, выдае ў даследчыку паэта. Можна сказаць, што ў мастацкай творчасці І. Навуменка здзейсніўся як празаік, а ў яго навуковай дзейнасці часам за навукоўцам праглядае паэт. Прычым, бачыцца ў падтэксце думка, якая з'яўляецца скразной у сусветнай літаратуры: Колас паэтызуе «родны кут», узвышае яго і ўзвышае сваіх герояў.

Ацэньваючы душэўныя якасці Міхала, І. Навуменка піша пра яго «схаваную, стоеную мяккасць», пра душэўную дабрата, пачуццё справядлівасці героя. А надалей, падводзячы высновы, выказвае сапраўды асветніцкую думку – думку пра Дабро, якое з'яўляецца «натуральнай», прыроджанай якасцю чалавека, прадстаўніка ніжэйшага асяроддзя. Зло нараджаецца з сацыяльнага жыцця, звонку: «паэт у той жа час зусім не прыхарошвае героя. Добрае ён шукае ў звычайнасці чалавечага характару. І гэты датычыць не толькі Міхала і Антося, а з'яўляецца мастацкім прынцыпам» [4, с. 80].

Так, не называючы першакрыніцы гэтых адносін да чалавека, якія зараджаюцца ў мінулым, І. Навуменка тым не менш выразна фармулюе асветніцкую, гуманістычную пазіцыю народнага песняра, выяўленую ім у паэме. Еўрапейскія асветнікі XVIII ст. верылі ў тое, што Дабро з'яўляецца натуральнай, прыроднай якасцю чалавека, а Зло нараджаецца пад уплывам (і ва ўмовах) пэўнага сацыяльнага асяроддзя. Чытаем далей у І. Навуменкі: «Дабрата – норма чалавечага характару, паводзін, іншая справа, што ўмовы выхавання, асяроддзе, сацыяльныя абставіны не даюць магчымасці выявіцца чалавечаму ў чалавеку» [4, с. 81]. Сапраўды, і Я. Колас у сваёй паэме, і І. Навуменка, чытаючы Коласа, выяўляюць

высокамаральныя асветніцкія адносіны да чалавека-працаўніка, да беларускага сялянства.

«Вялікі, шматзначны змест “Новай зямлі”, – заканчвае сваё даследаванне І. Навуменка. – Паэма Якуба Коласа ўзвышаецца ў нашай літаратуры як бліскучая мастацкая вяршыня, якая будзе свяціць, прывабліваць да сябе многія пакаленні чытачоў» [4, с. 106]. Відавочна, што навуковая спадчына І. Навуменкі – гэта таксама адкрытая і ўмацаваная даследчыкам навуковая вяршыня, адштурхоўваючыся ад якой так хутка і мэтакіравана (і школьнікам, і студэнтам, і навукоўцам) можна рухацца надалей у спасціжэнні спецыфікі мастацкага свету паэмы, асаблівасцей аўтарскага светабачання, таямніц і загадканасці мастацкага слова беларусаў. А таксама выразнай акрэсленасці, непаўторнасці гэтага слова ў шматгалосым хоры народаў свету.

Комплекснасць праведзенага беларускім навукоўцам аналізу паэмы Коласа заключаецца найперш у «комплекснасці», шматзначнасці, энцыклапедычнасці зместу самога твора, у звароце пісьменніка да самых розных аспектаў жыцця беларускага сялянства. Разам з тым відавочна камунікатыўнасць суадносін мастацкіх вобразаў твора з тымі, што пазначаюць вяршыні дасягненні сусветнай культуры. Многааспектныя, шматвектарныя сувязі беларускага твора і твораў замежных пісьменнікаў.

Адрасуючы сваё даследаванне беларускім школьнікам, Навуменка тым самым імкнецца ўвесці ў шырокі ўжытак набытае, высвечанае народным паэтам. «Энцыклапедычны» змест «Новай зямлі» набывае ў яго працы сістэмны характар: літаратурная класіка раскрываецца герад-чытачом-рэцыпіентам рознымі сваімі бакамі: і як высокамастацкі твор, і як праца пазнавальнага плана, і як твор, што мае вялікі выхаваўчы патэнцыял. Рэцыпія «Новай зямлі» беларускім навукоўцам спрыяе фарміраванню комплекснага ўспрымання нацыянальнай спадчыны ў той часткі грамадства, што ахоплівае па сутнасці ўсё грамадства, прэзентуючы яго набыткі на пэўны этап у жыцці кожнага з яго грамадзян.

Літаратура:

1. Багдановіч, М.А. Поўны збор твораў : у 3 т. / М.А. Багдановіч ; Акад. навук Беларусі, Ін-т літ. ; рэдкал.: В.В. Зуёнак [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992–1995. – Т. 1 / рэд. А.А. Лойка. – 1992. – 751 с. ; Т. 2. – 1993. – 600 с.
2. Гётэ, Ё.В. Фаўст: трагедыя : ч. 1–2 / Ё.В. Гётэ ; пер. з ням. В. Сёмухі.– Мінск: Маст. літ., 1991.– 406с.
3. Европейская поэзия XVII века : переводы / сост.: І. Бочкарева [и др.].– М.: Худож. лит., 1977.– 927 с.

4. Навуменка, І.Я. Энцыклапедыя сялянскага жыцця / І.Я. Навуменка // Якуб Колас: нарыс жыцця і творчасці : [для сярэд. і ст. шк. узросту] / І.Я. Навуменка. – Мінск, 1982. – С. 66–106.
5. Петрарка, Ф. Санеты / Ф. Петрарка. Паломніцтва Чайльд Гарольда : Лірыка. Паэмы / Д.Г. Байран. У месяцавым з’яўненні : Лірыка : [для ст. шк. ўзросту : пер. з італ., англ. і фр.] / П. Верлен. – Мінск : Юнацтва, 1996. – 270 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ